

TINNER DOSE, MEERKOLK EN ESTERFELDER MOOR (D)

J.C. Smittenberg, R. Zielman en R.J. Bijlsma

Excursieleiding:	Rudi Zielman en Joop Smittenberg
Datum:	29 september 2012
Deelnemers PKN:	W. Altenburg, A. Aptroot, P.W.M. van Beers, A. vd Berg (Wageningen), R.J. Bijlsma, R. Douwes, N. Gilissen, M. Bakker (Zwolle), R. Ketelaar, M. Krol, T. Damm, L. van Tweel-Groot, S.H. Ens, B.H. Roelevink, C.J. Stroo, G. de Vries (Exloerm), J. Wiegers.
Gasten:	N.G.J. Straathof (NM), P. Ursem (SBB), E. Bloeming (SBB), Th. Homm (D, mossenspecialist), U. Meyer-Spethmann (D, vegetatiekartering)

We verzamelden om 10.00 uur in het dorpje Tinnen bij Haren (D), bij de kerk aan de Schützenring (oostzijde). Vandaar gingen we met een beperkt aantal auto's over de Nösterberg naar de rand van het "Naturschutzgebiet Tinner Dose en Sprakeler Heide".

TINNER DOSE

De Tinner Dose is behalve een beschermd natuurgebied ook de kern van een militair schietterrein, waar, in NAVO-verband, allerlei nieuwe munitie wordt beproefd. Het natuurgebied is ca. 3.500 ha groot. Het schietterrein omvat, naast het kerngebied, een veel groter gebied met landbouwgronden, bossen, wegen en ook boerderijen en huizen, waar tijdens schietoefeningen beperkingen gelden in verband met de veiligheid.

Het militaire gebruik dateert al van 1877 en heeft er toe geleid dat een deel van het kerngebied niet is afgegraven en in andere delen het landbouwkundig gebruik weer is gestopt. Er is wel vaak brand geweest en er zijn ontwateringssloten gegraven om het gebied toegankelijk te maken, o.a. voor brandbestrijding. Vanaf 2008 zijn maatregelen getroffen om het gebied weer natter te maken.

Betreding van het gebied buiten de bestaande wegen en paden is niet toegestaan in verband met de aanwezigheid van "blindgangers" (nog niet ontplofte munitie), dat wil zeggen: betreding is geheel voor eigen risico. Het leek ons daarom niet verstandig om als groep op de in de PKN gebruikelijke wijze het gebied in te trekken.

Op de zandopduiking "Bergmeertange" is een uitzichtsheuvel opgeworpen. Daar zijn we heengelopen. Van boven af hadden we een fraai uitzicht over het indrukwekkend grote gebied.

Vervolgens zijn we over een zandweg naar het zuiden gelopen tot deze een knik maakt naar het westen. Van hier af konden we over een soort dam het gebied inlopen. Waar de dam min of meer ophield, konden we nog een eind het terrein in. De begaanbaarheid viel mee, het is een vochtige veenheide (afwisselend *Ericion tetralicis* en *Oxycocco-Ericion*) met veel *Molinia caerulea*, *Erica tetralix*, *Calluna vulgaris* en *Rhynchospora alba*. Met de veenboor kon Nicko Straathof hier tot op 2 meter diepte geen minerale ondergrond bereiken.

In bomkraters en afgedamde greppels ontwikkeling van *Sphagnum cuspidatum* met *Eriophorum angustifolium* en veel *Rhynchospora alba*. Langs de randen hier en daar *Sphagnum papillosum*.

In de heide opvallend veel *Sphagnum molle*, hier en daar *Drosera intermedia*, *S. compactum* en *S. tenellum*. Het in Nederland inmiddels uiterst zeldzame hoogveenlevermos (*Mylia anomala*) bleek opvallend algemeen. Een zeldzaam maar karakteristiek, matjesvormend levermosje van amorfe ('zwarte') humus in oude droge en vochtige heide is *Cephalozia lunulifolia*. In Nedersachsen geldt deze soort als 'extrem selten' (Koperski 2011). In Nederland is het eveneens erg zeldzaam en bekend van o.m. Dwingelderveld en Tongerense heide. Gewonere levermosjes die zijn verzameld zijn *Calypogeia muelleriana*, *Cephalozia connivens*, *Gymnocolea inflata*, *Kurzia pauciflora* en *Odontoschisma spahgni*.

Als grootste bijzonderheid op het gebied van de mossen werd *Campylopus brevipilus* (Kortharig kronkelsteeltje) gevonden, die in Nedersaksen als uitgestorven te boek staat na de laatste vondst in het Gildehauser Venn in 1990 (Greven 1991, Koperski 2011, Homm 2012). Ook in Nederland is dit ooit in vochtige heide algemene kronkelsteeltje vrijwel verdwenen.

Roel Douwes meldde de volgende interessante paddestoelen: *Entoloma elodes* (Veenmossatijnzwam), op de rand van een veenputje, *Gymnopilus fulgens* (Veenvlamhoed), op kale veenbodem, en *Psilocybe uda* (Bruine moeraszwavelkop), verspreid op vochtige plekken.

LEVEND HOOGVEEN?

In 1986 is het gebied van de Tinner und Stavener Dose aangewezen als Naturschutzgebiet. In 1997 en 1999 is de Tinner Dose - Sprakeler Heide bij de EU aangemeld voor Natura 2000 (Vogel- en Habitatrichtlijn) als FFH-Gebiet Nr. 44.

In 2004 is door twee biologen (Ecoplan Nordhorn) een biotopen- en habitattypenkartering uitgevoerd. Zij maakten gebruik van Luchtfoto's uit 2002 om grenzen in de vegetatie te bepalen. Een van hen, Ute Meyer-Spethmann, was bij de excursie aanwezig. Uit hun rapportage blijkt dat het gebied regelmatig in gedeelten in de winter werd gebrand om de opslag van berken tegen te gaan. In 2003 is er in de zomer een grote brand geweest en naar verluidt, in 2008 ook nog een keer.

De brand in 2008 was mede de aanleiding dat de Naturschutzbehörde en de Wehrtechnische Dienststelle (militaire beheerder) gezamenlijk hebben besloten om het veengebied te gaan vernatten met het drieledige doel: tegengaan bosopslag, beperken risico van brand en versterken van de natuurwaarden van het veen.

In 2009-2011 zijn eerst dammen gemaakt op plaatsen waar water uit het veen in de westelijke randsloot liep en zijn in de sloten door het midden van het gebied, die niet tot aan de zandondergrond reiken, heel veel veendammen aangebracht. De diepe westelijke randsloot, die tot in de zandondergrond reikt, is op een aantal plaatsen met dammen en duikers ingericht, zodat er permanent een hoger peil kan worden ingesteld. Dat is ook gebeurd in het zuidelijk deel van de oostelijke randsloot. Deze maatregelen hebben tot gevolg gehad dat het hele zuidelijke deel van het hoogveengebied aanzienlijk natter is geworden. Waarschijnlijk heeft dat, in combinatie met het branden geleid tot de enorme oppervlakten *Rhynchospora alba* (witte snavelbies), die wij hebben gezien. Ook de aanwezigheid van veel *Sphagnum molle* hebben we hiermee in verband gebracht.

Bij de kartering in 2004 is een deel van het kerngebied ter grootte van 168 ha aangeduid als Habitatype 7110 (Lebende Hochmoore), staat van instandhouding (Erhaltungszustand) C, dat wil zeggen: zeer matig tot slecht ontwikkeld. Wij zijn tot voorbij de rand van die type-aanduiding in het gebied doorgedrongen, maar zouden dat in Nederland niet tot H7110 gerekend hebben maar tot H7120 (Herstellende hoogvenen). Zover ons oog reikte zagen wij *Erica-Molinia* heide met veel *Rhynchospora* op de nattere plekken. Bij de kartering in 2004 zijn wel plekken aangetroffen met de hoogveensoorten *Sphagnum magellanicum*, *S. rubellum*, *Andromeda polifolia* en *Vaccinium oxycoccus*, maar daarmee heb je nog geen "Levend hoogveen met bulten en slenken op landschapsschaal" (in NL type H7110A in tegenstelling tot H7110B voor "Heideveentjes").

De ervaring in het Bargerveen en de Engbertsdijksvenen heeft geleerd dat het heel moeilijk is om op afgebrand en ingeklonken veen ("turf") een levend hoogveen met acrotelm (bulten en slenken) tot ontwikkeling te krijgen. De vele bomkraters vormen echter wel een goed uitgangspunt voor de ontwikkeling van slenkvegetaties en de schaal van dit gebied is zoveel groter dan in de reservaten in Nederland, dat er ongetwijfeld goede mogelijkheden zijn. Een vervolg-bezoek over 5 à 10 jaar is daarom zeker aan te bevelen!

Aangemoedigd door een flinke regenbui, verlieten we omstreeks 13.00 uur het veld om bij de auto's een lunchpauze te houden. Daarna gingen we met alle auto's naar het parkeerterrein van het Emsland Moormuseum en vandaar met een beperkt aantal auto's naar een modderige zandweg "Am Bahndam" bij het reservaat Meerkolk.

MEERKOLK

Het natuurreservaat "Meerkolk" bij Twist is een blok van ca. 34 ha niet afgegraven veen met een (voormalige) meerstal, vergelijkbaar met de grote meerstal in het Nederlandse reservaat Meerstalblok (Bargerveen).

Het gebied is vanaf 1976 wettelijk beschermd (NSG WE 050). Daarna is de omgeving verder afgegraven en tot landbouwgrond ontgonnen. Recent is aan de noordzijde een varkensfokkerij gevestigd met een biogasinstallatie. In de zomer van 2012 is gestart met de aanleg van nieuwe veendammen rondom de meerstal en het kappen van de vele berkenbomen in het gebied om de verdamping tegen te gaan.

Ondanks dichtgroei van het open water en klink van het omgevende veen, is Meerkolk nog een wonderbaarlijk gaaf veenrestant. Bij de Naturschutzbehörde van Emsland en de eigenaar-beheerder (Staatliche Moorverwaltung Niedersachsen) bleken weinig gegevens beschikbaar over de aanwezige veenmossoorten. Bij een vluchtig bezoek in juli was door ons *Sphagnum pulchrum* aangetroffen.

Van de excursie ging, na een eerste gezamenlijke verkenning, een groepje linksom en een groepje rechtsom de meerstal in. Het veenmostapijt is redelijk slap en de diepte eronder waarschijnlijk enkele meters. Met de veenboor van Nicko, van 2 meter lengte, was het in elk geval onpeilbaar diep.

In een gedeelte, waar ongeveer 10 jaar geleden veenmos is weggegraven, bleek *Sphagnum pulchrum* massaal aanwezig. Dit fraaie oranjebruine veenmos komt bij ons alleen in het Meerstalblok voor. Daar en op enkele andere interessante plekken werden in totaal 4 opnamen gemaakt (tabel 1).

Roel Douwes meldde de volgende interessante paddestoelen: *Entoloma sphagneti* (Grote veenmossatijnzwam), zeer zeldzaam in Nederland, *Psilocybe uda* (Bruine moeraszwavelkop) en *Psilocybe elongata* (Bleke moeraszwavelkop).

Tabel 1: opnamen in Meerkolk

Nr opname Meerkolk	01	02	03	04
Auteur	RJB/JCS	JCS/RJB	RZ	RZ
Datum	2012.09.29	2012.09.29	2012.09.29	2012.09.29
Oost-coördinaat UTM	0374.129	0374.009	0374.	0374.
Noord-coördinaat UTM	5833.142	5833.219	5833.	5833.
RD coördinaat (NL) oost	273,658	273,68	273,665	273,6
RD (NL) noord	517,674	517,74	517,638	517,6
Lengte x breedte	2 x 2 m	2 x 2 m	2 x 3 m	3 x 3 m
Bed. Totaal (%)	100	100	100	100
Bed. Kruidlaag (%)	30	50	60	35
Bed. Moslaag (%)	100	90	50	100
Hoogte kruidlaag (cm)	40	50	10-30 (-50)	5-30 (-50)
<i>Rhynchospora alba</i>	2a	2m		2a
<i>Erica tetralix</i>	2a	2b	3b	2b
<i>Eriophorum angustifolium</i>	1	2a	2m	1a
<i>Carex rostrata</i>	1			
<i>Molinia caerulea</i>	+	2a	2a	1b
<i>Andromeda polifolia</i>	+	1		2a
<i>Vaccinium oxycoccos</i>	+	3	1a	3a
<i>Drosera rotundifolia</i>	+		+p	+p
<i>Betula spec./pubescens</i>			+a	1b
<i>Narthecium ossifragum</i>			1b	
<i>Calluna vulgaris</i>				1b
<i>Sphagnum magellanicum</i>		5		
<i>Sphagnum papillosum</i>	4	+	2a	
<i>Sphagnum pulchrum</i>	2b			
<i>Sphagnum fallax</i>	2a	2a	1p	5b
<i>Sphagnum cuspidatum</i>	2a	2a	3b	
<i>Polytrichum strictum</i> *)	+		1b	
<i>Campylopus pyriformis</i>	+		1a	
<i>Cladopodiella fluitans</i>	+		+	+
<i>Cephalozia macrostachia</i>	+			+
<i>Cephalozia connivens</i>			+	
<i>Kurzia spec.</i>			+	
<i>Calypogeia sphagnicola</i>			+	+
<i>Riccardia chamedrifolia</i>			+	

*) officieel (nog) *Polytrichum juniperinum* var. *Affine*

ESTERFELDER MOOR

Met de volhouders gingen we omstreeks 17.30 uur nog naar een veentje, dat als toegift was vermeld in de uitnodiging.

Dit veentje ligt in een met grove dennen bebost stuifduinenlandschap in het stroomgebied van de Ems ten oosten van de dorpen Gross- en Klein Fullen, vandaar de naam Esterfeld. Vanuit Meppen is dit Esterfeld voor een groot deel bebouwd met woonwijken, tot vlak bij het veentje. Ten zuidwesten van het bos, waar het veentje in ligt, wordt nu nog een nieuwe woonwijk gebouwd.

Het veentje is formeel geen Naturschutzgebiet, maar wel een onder de Naturschutzgesetz aangewezen beschermd biotoop (nr. 293) en als zodanig aangemeld als Europees Habitatgebied (kenmerk 3309-331).

De afdeling Emsland van de NABU (Naturschutzbund) heeft vanuit Meppen het veentje geadopteerd en er in de winter van 2010-2011 de bosopslag verwijderd. De voor ons meest bijzondere plantensoorten in het veentje zijn *Scheuchzeria palustris* en *Carex limosa*.

Hoewel al laat, konden we het veentje nog goed bekijken. De vegetatie met *Scheuchzeria* was niet te missen en later vonden we ook een mooie plek met *Carex limosa*. Hier zijn twee opnamen gemaakt (tabel 2). Dichtbij de eerste opname werd een groot veenmos verzameld dat deed denken aan *Sphagnum majus*, maar na controle toch tot *S. cuspidatum* wordt gerekend. Jammer, want anders waren alle drie de regionale kensoorten van het *Caricetum limosae* aanwezig geweest.

In de omgeving van de opnamen waren ook bulten met *Sphagnum magellanicum*, *S. papillosum*, *Polytrichum strictum**) en *Andromeda polifolia*. In de randzone o.m. *Comarum palustre*, *Menyanthes trifoliata*, *Juncus effusus*, *Eriophorum vaginatum* en de mossen *Sphagnum denticulatum* en *Straminergon stramineum*.

Meer naar het zuiden ligt een tweede veenkern met een *Eriophoro-Caricetum lasiocarpae* met heel veel *Menyanthes* en *Carex lasiocarpa* en ook *Calla palustris*. Hier heeft Roel Douwes nog snel een opname gemaakt (opname 3 in tabel 2).

Tabel 2: opnamen in Esterfelder Moor

Nr opname Esterfelder Moor	01	02	03
Auteur	JCS/RJB	JCS/RJB	RD
Datum	2012.09.29	2012.09.29	2012.09.29
Oost-coördinaat UTM	0382 210	0382 154	0382 1
Noord-coördinaat UTM	5840 101	5840 111	5840 0
Lengte x breedte	2 x 2 m	2 x 2 m	5 x 5 m
Bed. Totaal (%)	100	100	60
Bed. Kruidlaag (%)	30	60	40
Bed. Moslaag (%)	100	80	30
Hoogte kruidlaag (cm)	20	40	30-70
Waterdiepte (cm)			20-30
<i>Scheuchzeria palustris</i>	2b	2m	
<i>Carex limosa</i>		1	
<i>Rhynchospora alba</i>	2m		
<i>Eriophorum angustifolium</i>	+	2m	
<i>Carex rostrata</i>	+	1	2b
<i>Carex lasiocarpa</i>		+	2m
<i>Carex curta</i>			1
<i>Molinia caerulea</i>	1	2a	
<i>Juncus effusus</i>			2b
<i>Vaccinium oxycoccos</i>	3	3	
<i>Drosera rotundifolia</i>	+		
<i>Potentilla palustris</i>			2b
<i>Menyanthes trifoliata</i>			1
<i>Calla palustris</i>			r
<i>Hydrocotyle vulgaris</i>			1
<i>Pinus sylvestris</i>	+	+	
<i>Betula pubescens</i>	+		
<i>Salix x multinervis</i>			+
<i>Sphagnum fallax</i>	4	5	
<i>Sphagnum cuspidatum</i>	2b		
<i>Calliergonella cuspidata</i>			3

LITERATUUR EN BRONNEN

Bundesland Niedersachsen: Vollständige Gebietsdaten FFH-Gebiete, Erstmeldung (internet).

Greven, H.C. 1991. Verspreiding, ecologie en beheer van *Campylopus brevipilus* Bruch et Schimp. in Midden- en Zuid-Nederland. *Stratiotes* 3: 33-39.

- Habicht, W. 2011: Exkursion FFH-Gebiet Tinner Dose-Sprakeler Heide, Jahrestagung Deutsche Gesellschaft für Moor- und Torfkunde. Landkreis Emsland, Fachbereich Umwelt.
- Homm, Thomas, 2012. Wiederfund von *Campylopus bevipilus* in Niedersachsen. E-mail-bericht op Blam-web van Duitse bryologen dd Oct.04, 2012.
- Koperski, M. 2011. Rote Liste und Gesamtartenliste der Moose in Niedersachsen und Bremen. 3. Fassung. Inform.d.Naturschutz Niedersachs. 31(3): 131-205.
- Meyer-Spethman, U., J. Brand en H.W. Linders 2004: FFH-Gebiet 044 Tinner Dose/Sprakeler Heide, Biotop-/Lebensraumkartierung met begleitender Erfassung der Flora. Ecoplan, Nordhorn.
- Ministerie van LNV 2008-2009: Natura 2000 profielendocument, versie 1 sept. 2008 met erratum 24 maart 2009. LNV, Directie Kennis, Ede.
- NABU Emsland 2012: Esterfelder Moor (internet).
- Pott, L. 2011: Die emsländischen Moore unter dem Gesichtspunkt des Naturschutzes. Pp-presentatie Jahrestagung Deutsche Gesellschaft für Moor- und Torfkunde. Landkreis Emsland, Fachbereich Umwelt.